

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

TA'LIM JARAYONIDA EKOLOGIK ONG VA EKOLOGIK MAS'ULIYATNI SHAKLLANTIRISH

Turakulova Visola

Jizzax davlat pedagogika universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayonida o'quvchi va talabalarda ekologik ong hamda ekologik mas'uliyatni shakllantirishning pedagogik ahamiyati yoritiladi. Ekologik ta'limning mazmuni, uning shaxs tarbiyasidagi o'rni, ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metod va vositalar tahlil qilinadi. Shuningdek, dars va darsdan tashqari faoliyatda ekologik muammolarni o'rganish, tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirish hamda barqaror rivojlanish g'oyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ekologik ong, ekologik mas'uliyat, ekologik ta'lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, ta'lim jarayoni.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Туракулова Висола

Преподаватель, Джизакский государственный педагогический университет

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическое значение формирования экологического сознания и экологической ответственности у учащихся и студентов в образовательном процессе. Анализируются содержание экологического образования, его роль в воспитании личности, а также методы и средства, способствующие развитию экологической культуры. Особое внимание уделяется изучению экологических проблем на уроках и во внеурочной деятельности, формированию бережного отношения к природе и интеграции идей устойчивого развития в образовательный процесс.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая ответственность, экологическое образование, экологическое воспитание, экологическая культура, устойчивое развитие, образовательный процесс.

FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS AND ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Turakulova Visola

Teacher, Jizzakh State Pedagogical University

Abstract: This article examines the pedagogical significance of developing environmental awareness and environmental responsibility among pupils and students in the educational process. It analyzes the content of environmental education, its role in personal development, and the methods and tools that contribute to the formation of environmental culture. Special attention is paid to studying environmental issues in classroom and extracurricular activities, fostering a careful attitude toward nature, and integrating the ideas of sustainable development into the educational process.

Keywords: environmental awareness, environmental responsibility, environmental education, environmental upbringing, environmental culture, sustainable development, educational process.

KIRISH

XXI asrda insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ekologik muammolar va atrof-muhit muhofazasi masalasidir. Global iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi, havo, suv va tuproqning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi omillar ekologik xavfsizlikni ta'minlash va ekologik madaniyatni rivojlantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda ekologik ta'lim va tarbiya jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ekologik ta'limning asosiy maqsadi shaxsda tabiatga ongli munosabatni shakllantirish, ekologik bilimlarni egallashga ko'maklashish hamda ekologik muammolarni hal etishda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishdan iboratdir. Ekologik ong insonning atrof-muhit haqidagi bilimlari, qarashlari, qadriyatlari va e'tiqodlari tizimini ifodalasa, ekologik mas'uliyat tabiat va jamiyat oldidagi burchni anglash hamda ekologik jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini aks ettiradi. Shu sababli ekologik ong va ekologik mas'uliyatni shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida ekologik ta'lim barqaror rivojlanish

konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq holda tashkil etilmoqda. Barqaror rivojlanish ta'limi ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillarning o'zaro uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, yosh avlodni ekologik muammolarni anglaydigan va ularni hal etishda faol ishtirok etadigan shaxs sifatida tarbiyalashni nazarda tutadi. Shu jihatdan ekologik ta'limning mazmunini takomillashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash hamda ekologik tarbiyani ta'lim jarayonining barcha bosqichlariga integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda ham ekologik ta'limni rivojlantirish, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasida atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishga qaratilgan davlat dasturlari hamda normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha izchil ishlar olib borilmoqda. Bu esa ta'lim muassasalarida ekologik ong va ekologik mas'uliyatni shakllantirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Mazkur maqolaning maqsadi ta'lim jarayonida ekologik ong va ekologik mas'uliyatni shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslarini tahlil qilish, ekologik ta'limning mazmuni va ahamiyatini yoritish hamda ekologik madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali metod va yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida ekologik ta'limning shaxs kamolotidagi o'rni, ekologik tarbiya vositalari hamda ta'lim jarayonida ekologik kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Natijada ekologik ong va ekologik mas'uliyatni shakllantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ekologik ta'lim va ekologik mas'uliyat masalalari o'zbek va rus olimlari tomonidan turli jihatlardan o'rganilgan. Jumladan, A.To'xtayev va A.Hamidovlarning "Ekologiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish" nomli o'quv qo'llanmasida ekologiya fanining nazariy asoslari, ekologik omillar, tabiatni muhofaza qilish, suv, tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosini asrash masalalari keng yoritilgan. Mualliflar ekologik ta'limni faqat nazariy bilim berish jarayoni emas, balki insonning tabiatga ongli munosabatini shakllantirish vositasi sifatida talqin qiladilar. Bu yondashuv ta'lim jarayonida ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek olimi L.M.Abdunazarovning ekologik ta'lim va tarbiyaga oid ishlarida yosh avlod ongida ekologik bilim, ekologik dunyoqarash va ekologik madaniyatni shakllantirish zarurati asoslab berilgan. Muallif ekologik ta'lim va tarbiyaning mohiyatini tabiat va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish hamda ekologik me'yorlarga amal qilish bilan izohlaydi. Uning qarashlari ekologik mas'uliyatni shakllantirishda ta'lim muassasasi, oila va jamiyat hamkorligining ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Rus olimi N.N.Moiseyev ekologik ta'limni insoniyatning barqaror taraqqiyoti bilan bog'liq global masala sifatida tahlil qilgan. Uning fikricha, ekologik ta'lim konsepsiyasi ilmiy tahlil, falsafiy umumlashmalar va insoniyatning tabiat bilan hamkorlikda yashash zaruratiga asoslanishi kerak. Moiseyevning ekologik ta'lim haqidagi qarashlari ekologik ongni shakllantirishni faqat maktab yoki oliy ta'lim vazifasi emas, balki butun jamiyatning strategik vazifasi sifatida tushunishga imkon beradi.

S.D.Deryabo va V.A.Yasvinning "Ekologik psixologiya va pedagogika" asarida ekologik ong, shaxsning tabiatga subyektiv munosabati va ekologik tarbiyaning psixologik-pedagogik mexanizmlari chuqur yoritilgan. Mualliflar ekologik inqirozni inson ongidagi antropotsentrik yondashuv bilan bog'laydi va ekotsentrik ekologik ongni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ularning tadqiqotlari ekologik mas'uliyatni shakllantirishda shaxsning hissiy munosabati, qadriyatlar va amaliy faoliyati muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot obyekti sifatida Jizzax davlat pedagogika universiteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan 137 nafar talaba tanlab olindi. Tadqiqot davomida talabalarda ekologik ong va ekologik mas'uliyatning shakllanganlik darajasini aniqlash, ularning tabiatga munosabati, ekologik bilimlari hamda ekologik xatti-harakatlarini baholashga e'tibor qaratildi.

Tadqiqotda "**Ekologik vaziyatli topshiriqlar**" metodi taklif etildi. Ushbu metod talabalarga real hayotda uchraydigan ekologik muammoli vaziyatlarni taqdim etish va ularni mustaqil tahlil qilishga yo'naltiriladi. Masalan, chiqindilarni noto'g'ri tashlash, suvdan tejamkor foydalanmaslik, daraxtlarning kesilishi, maktab hududida ekologik madaniyatning yetarli emasligi kabi holatlar muhokama qilinadi. Talabalar vaziyatni tahlil qilib, muammoning sabablarini aniqlaydi, ekologik jihatdan to'g'ri yechimlarni taklif qiladi va o'z qarorlarini asoslab beradi.

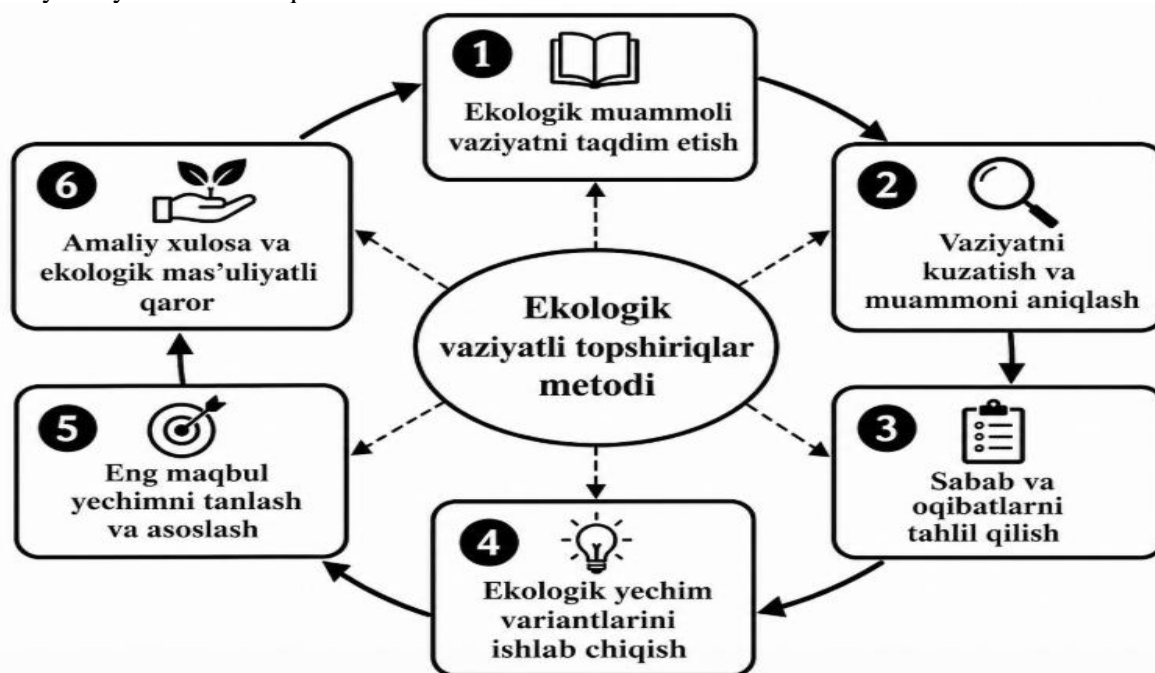
Mazkur metodning afzalligi shundaki, u talabalarda ekologik bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llash, ekologik mas'uliyatli qaror qabul qilish, muammoga tanqidiy va ijodiy yondashish ko'nikmalarini

rivojlantiradi. Shu orqali bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ta'limni kelgusida maktab amaliyotiga samarali tatbiq etish kompetensiyalari shakllanadi.

“Ekologik vaziyatli topshiriqlar” metodining asoslanishi

“Ekologik vaziyatli topshiriqlar” metodi ta'lim jarayonida talabalarning ekologik ongini, ekologik mas'uliyatini va amaliy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol metodlardan biridir. Mazkur metodning asosiy mazmuni talabalarga real hayotda uchraydigan ekologik muammoli vaziyatlarni taqdim etish, ularni tahlil qilish, sabab va oqibatlarini aniqlash hamda muammoning maqbul yechimini ishlab chiqishga yo'naltirishdan iborat.

Ushbu metod, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari kelgusida o'quvchilarda tabiatga ehtiyotkorona munosabat, ekologik madaniyat va mas'uliyatli xatti-harakatlarni shakllantiruvchi asosiy pedagogik subyekt hisoblanadi. Shu bois talabalarning ekologik muammolarni nafaqat nazariy bilishi, balki ularni amaliy vaziyatlarda tahlil qila olishi zarur.

Rasm 1. “Ekologik vaziyatli topshiriqlar” metodining chizmasi

“Ekologik vaziyatli topshiriqlar” metodining bosqichma-bosqich amalga oshirilish jarayoni aks ettirilgan. Birinchi bosqichda talabalarga real hayotga yaqin ekologik muammoli vaziyat beriladi. Masalan, chiqindilarni tartibsiz tashlash, suvni isrof qilish, daraxtlarni kesish yoki ta'lim muassasasi hududida ekologik madaniyatning yetarli emasligi kabi holatlar tanlanadi.

Ikkinchi bosqichda talabalar vaziyatni kuzatadi va undagi asosiy muammoni aniqlaydi. Bu jarayonda ular ekologik muammo nimadan iborat ekanligini tushunishga, muammoning qaysi omillar bilan bog'liqligini belgilashga harakat qiladi.

Uchinchi bosqichda muammoning sabab va oqibatlari tahlil qilinadi. Talabalar inson faoliyati, beparvolik, ekologik bilimlarning yetishmasligi yoki nazoratning sustligi kabi omillarni aniqlaydi. Shuningdek, ushbu holatning tabiat, inson salomatligi va jamiyat hayotiga salbiy ta'siri baholanadi.

To'rtinchi bosqichda talabalar ekologik muammoni bartaraf etishga qaratilgan yechim variantlarini ishlab chiqadilar. Bu jarayonda ular ijodiy fikrlash, guruhda ishlash, muqobil qarorlarni taklif qilish va ekologik jihatdan maqbul yondashuvlarni tanlash ko'nikmalarini namoyon etadilar.

Beshinchi bosqichda taklif etilgan yechimlar ichidan eng samaralisi tanlanadi va asoslab beriladi. Talabalar tanlagan qarorining ekologik, tarbiyaviy va amaliy ahamiyatini tushuntiradilar.

Yakuniy bosqichda esa talabalar ekologik mas'uliyatli qaror qabul qilishga o'rganadi. Bu bosqichda ekologik bilim amaliy xatti-harakat bilan bog'lanadi. Natijada talabalarda ekologik ong, tabiatga mas'uliyatli munosabat va kelgusida o'quvchilarga ekologik tarbiya berish kompetensiyasi rivojlanadi.

Demak, “Ekologik vaziyatli topshiriqlar” metodi ekologik ta'limni hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash, talabalarning mustaqil fikrlashi va ekologik javobgarligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Tajriba-sinov ishlari Jizzax davlat pedagogika universitetining boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan 137 nafar talaba ishtirokida tashkil etildi. Respondentlar tajriba va nazorat guruhlariga ajratildi. Tajriba guruhida "Ekologik vaziyatli topshiriqlar" metodi asosida mashg'ulotlar tashkil etildi, nazorat guruhida esa an'anaviy ta'lim yondashuvlari qo'llanildi.

1-jadval. Respondentlarning guruhlar bo'yicha taqsimlanishi

№	Guruh nomi	Respondentlar soni	Ulushi, %
1	Tajriba guruhi	69 nafar	50,4 %
2	Nazorat guruhi	68 nafar	49,6 %
	Jami	137 nafar	100 %

Tajriba jarayonida talabalarning ekologik ong va ekologik mas'uliyat darajasi quyidagi mezonlar asosida baholandi: ekologik bilim, ekologik munosabat, ekologik mas'uliyat, amaliy ekologik xatti-harakat va muammoli vaziyatga yechim topish ko'nikmasi. Har bir mezon bo'yicha tajriba boshidagi va tajriba yakunidagi natijalar taqqoslandi.

2-jadval. Mezonlar bo'yicha samaradorlik ko'rsatkichlari

№	Baholash mezonlari	Tajriba boshida, %	Tajriba yakunida, %	O'sish, %
1	Ekologik bilim darajasi	58,2	75,6	17,4
2	Ekologik ong shakllanganligi	56,8	74,5	17,7
3	Ekologik mas'uliyat hissi	55,9	73,8	17,9
4	Amaliy ekologik xatti-harakat	54,6	72,1	17,5
5	Ekologik vaziyatga yechim topish ko'nikmasi	57,1	75,0	17,9
	Umumiy samaradorlik	56,5	74,1	17,6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, tajriba boshida talabalarning ekologik bilim va mas'uliyat darajasi o'rtacha 56,5 foizni tashkil etgan bo'lsa, tajriba yakunida bu ko'rsatkich 74,1 foizga yetgan. Umumiy samaradorlik 17,6 foizga oshgani "Ekologik vaziyatli topshiriqlar" metodining ta'lim jarayonida ekologik ong va ekologik mas'uliyatni shakllantirishda samarali ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, ekologik mas'uliyat hissi va ekologik vaziyatga yechim topish ko'nikmasi bo'yicha o'sish nisbatan yuqori bo'ldi. Bu holat metodning talabalarda faqat nazariy bilimni emas, balki amaliy fikrlash, ekologik muammoga tanqidiy yondashish va mas'uliyatli qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilganini tasdiqlaydi. Demak, tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik ta'limni muammoli vaziyatlar, amaliy topshiriqlar va interfaol yondashuvlar asosida tashkil etish talabalarning ekologik ongini kuchaytiradi, ekologik mas'uliyatini oshiradi hamda ularni kelgusida boshlang'ich sinf o'quvchilariga ekologik tarbiya berishga tayyorlaydi.

Xulosa. Tadqiqotda ishlab chiqilgan "Ekologik vaziyatli topshiriqlar" metodi talabalarning ekologik bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog'lash, ekologik muammolarni tahlil qilish va ekologik jihatdan mas'uliyatli qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qildi. Olingan natijalar tajriba guruhi talabalarida ekologik bilim, ekologik ong, ekologik mas'uliyat, amaliy ekologik xatti-harakat hamda ekologik vaziyatlarga yechim topish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanganligini ko'rsatdi. Tajriba yakunida umumiy samaradorlik ko'rsatkichi 17,6 foizga oshgani taklif etilgan metodikaning amaliy samaradorligini tasdiqladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, ekologik ta'limni barcha fanlar mazmuniga integratsiyalash, ekologik muammolar asosida vaziyatli topshiriqlardan keng foydalanish, talabalarni ekologik loyihalar va amaliy faoliyatlarga jalb etish ekologik ong va ekologik mas'uliyatni rivojlantirishning muhim omillaridan biri ekanligi aniqlandi. Shunday qilib, "Ekologik vaziyatli topshiriqlar" metodi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik ong va ekologik mas'uliyatni shakllantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida tavsiya etiladi hamda undan oliy ta'lim muassasalarining pedagogik yo'nalishlarida foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. То'хтаев А.С., Хамидов А. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш. — Ташкент: Ўқитувчи, 1997. — 160 с.
2. Абдуназаров Л.М. Экологик таълим ва тарбия // Academic Research in Educational Sciences. — 2021. — № 2(4). — С. 1388–1393.
3. Моисеев Н.Н. Экология человечества глазами математика: Человек, природа и будущее цивилизации. — Москва: Молодая гвардия, 1988. — 254 с.
4. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 480 с.
5. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. — Москва: Смысл, 2000. — 456 с.